

8. Łukawski Z. Koło polskie w Rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906–1909. – Wrocław, 1967. – 229 s.
9. Burzyński K. Przejawy życia politycznego na Rusi od roku 1905. – Kraków, 1909. – 219 s.
10. Kwiatkowski W. Walka o wolność i potęgę Polski. – Lwów, 1932. – T. 1. – 369 s.
11. Kresy. – Kijów. – nr. 34. – S. 1.
12. Świt. – Kijów. – 1907. – nr. 6. – S. 23.
13. Kresy. – Kijów. – 1907. – nr. 29. – S. 7.
14. Попик В. Политическая борьба на Украине вокруг выборов в III Государственную Думу. – К. : Наукова думка, 1989. – 98 с.
15. ЦДІАУК. – Ф. 442, оп. 637, спр. 545, арк. 60.
16. Державний архів Київської області. – Ф. 2, оп. 228, спр. 51, арк. 11.

Белобровец О.М. ВЫБОРЫ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ ДУМУ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОВЕТ НА ПРАВОБЕРЕЖЬЕ: УЧАСТИЕ ПОЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

В статье рассматриваются особенности проведения выборов на Правобережной Украине в Государственную Думу и Государственный Совет, возникшие в результате первой буржуазно-демократической революции начала XX в., сущность выборной политики польских политических кругов края.

Ключевые слова: польское общественное движение, избирательная «волинская система», территориальный Польский Круг.

Belobrovets O. ELECTIONS TO THE STATE DUMA AND THE STATE COUNCIL IN RIGHT-BANK UKRAINE: THE PARTICIPATION OF POLISH POPULATION

The article discusses specifics of the elections in Right-Bank Ukraine to the higher authorities in the Russian Empire – the State Duma and the State Council, which resulted from the bourgeois-democratic revolution of the early twentieth century, and the character of electoral politics in Polish political circles of the region.

Keywords: Polish social movement, the election «Volyn system», territorial Polish Circle.

УДК 94(477) «19» :32.019.51:002

Т.Р. Кароєва

КНИЖКОВА КОМУНІКАЦІЯ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Висвітлено діяльність українських політичних партій початку XX ст. у книжковій справі, що охоплювала книговидавництво, книгопоширення та книговикористання (бібліотечну практику) суспільно-політичної літератури. Підкреслено, що результатом цієї діяльності стало радше пробудження національної свідомості українців, ніж поширення політичних ідей.

Ключові слова: книжкова комунікація, українські політичні партії, книговидавництво, книжкова торгівля, бібліотека, лібералізм, соціалізм, консерватизм.

Для поширення політичних ідей та вербування прихильників політичні партії XIX–XX ст. традиційно використовували друковану продукцію. Вітчизняні науковці приділяють посилену увагу партійній видавничій діяльності, залишаючи, як правило, поза вивченням систему поширення та використання друкованих видань, причому найчастіше об'єктом дослідження є періодичні органи партій, призначення яких – докладно та оперативно подавати інформацію про поточні події. Вони знаходяться у центрі уваги фахівців політичної історії, журналістів, бібліографів. Книги та брошури досі не ставали об'єктом спеціального узагальнюючого дослідження. Вони іноді потрапляють у коло зору дослідників – як правило, у випадках розлогого викладу поглядів партійних лідерів та публіцистів на ті чи інші актуальні питання відповідного хронологічного періоду [1–6]. Більш-менш докладно вивчено продукування та поширення марксистської книги на українських теренах [7]. Дана стаття має на меті розглянути друк, поширення та використання книжкових видань українськими політичними партіями початку XX ст. Узагальнено для позначення даної сфери життєдіяльності людства профільні науковці використовують поняття «книжкова комунікація», під яким розуміють систему інституцій, що відповідають за створення і поширення суспільно значущої інформації в часі та просторі [8, с. 3].

Закономірним результатом модернізації українського суспільства стало формування багатопартійної політичної системи, початок якої був закладений наприкінці XIX ст. Усього до

.....
початку революційних дій 1917 р., за підрахунками вітчизняного дослідника А.І. Павка, на українських теренах діяло понад 20 українських політичних партій та організацій, понад 30 російських партійно-політичних угруповань, 4 єврейських, а також 4 польських політичних партій [9, с. 94]. Кожне з партійно-політичних угруповань прагнуло вербувати собі прибічників, вести агітаційно-пропагандистську діяльність, використовуючи можливість публічного оприлюднення своїх поглядів у друкованому вигляді.

За ідеологічними ознаками політичні партії досліджуваного періоду прийнято класифікувати як соціалістичні, ліберальні та консервативні. Специфічною складовою ідеології українських партій був націоналістичний елемент. Перші вітчизняні політичні партії відіграли вирішальну роль у національному самоутвердженні українців, стали могутнім фактором політичної структуризації українського громадянства. Дискусії на сторінках друкованих видань викликали інтерес у раніше інертних до національного руху громадян, робили з них якщо й не свідомих українців, то хоча б співчуваючих українській національній ідеї. Це залучення широких верств принаймні до обговорення українського питання було, за оцінкою вітчизняного історика О.В. Лисенка, не менш важливим, ніж створення його стратегічної лінії [10].

Характеризуючи діяльність вітчизняних партій, треба акцентувати увагу на тому, що терени українських губерній Російської імперії були одним з центрів політичної боротьби, що, зокрема, зумовлювалося їхнім економічним розвитком, розвинутим залізничним сполученням, наявністю потужної поліграфічної бази, а також впевненістю керівництва російських, польських, єврейських партій в наявності «свого» електорату на цих теренах. Показово, що на цій території було надруковано 692 назви (19,7% всього репертуару) неперіодичних видань російських ліберальних та консервативних партій початку ХХ ст. [11]. Якщо взяти до уваги, що у Москві було надруковано 25,2%, а С.-Петербурзі – 30,3% репертуару, стає зрозумілим, що на всі інші регіони імперії припадає тільки 24,8% репертуару видань цих партій [11]. А якщо врахувати, що більшість московських і петербурзьких видань могли циркулювати на українських землях, стає зрозумілим місцевий градус протистояння у пропагандистській війні. За результатами досліджень російських істориків сьогодні вважається, що найбільшого розмаху у видавничій діяльності досягли партії більшовиків, меншовиків, есерів, кадетів, октябристів та Союзу російського народу [12, с. 16]. Усі ці партії були широко представлені й на українських теренах.

У таких складних умовах мали діяти вітчизняні політичні партії. Про їхню книговидавничу діяльність відомо небагато. Переслідування та обмеження з боку держави, конкуренція з російськими партіями та їхніми виданнями, обмежені фінансові можливості, слабка соціальна база партій – все це зменшувало видавничий потенціал. Державний тиск на українське слово призвів до необхідності організовувати видавничу діяльність за кордоном імперії; згодом, у революційні 1905–1907 рр., партії намагалися налагодити друк на теренах українських губерній та у С.-Петербурзі. Основу книговидавничого репертуару складали програмні документи українських партій, брошури щодо засадничих позицій їхніх ідеологій, біжучих політичних подій в країні.

Видання були, так би мовити, планово-збитковими: вони не окупалися, адже більшість їх, особливо під час виборчих кампаній, поширювалися безкоштовно або продавалися нижче собівартості. Якщо міцні російські партії, які мали стабільне фінансування з різних джерел, могли дозволити собі подібну збиткову видавничу діяльність, то українським партіям йти на це було складно. Пригнічення від постійного браку коштів яскраво ілюструють слова одного з членів Головного комітету УСДРП: «Жодної копійки грошей. Беруть летючки, не платять, беруть книгу – не платять, беруть легальні газети – теж не платять...» [13, с. 87]. Така ситуація була типовою для всіх вітчизняних партій.

Найактивніше книжкову комунікацію зуміли використати українські партії ліберально-демократичного спрямування (УДП, УРП, УДРП→ТУП, УСП). Культурницька діяльність завжди була важливою складовою їхнього партійного життя. Оскільки основу УРП складали діячі видавництва «Вік», партія володіла значними літературними силами і відразу розгорнула інтенсивну видавничу діяльність. Вже у перші роки було видано як мінімум 14 видань, зокрема брошури з характерними назвами: «Чому у нас досі немає доброго ладу?», «Чого нам треба?», «Як визволитися з бідності робочим людям?», «Як люде прав собі добувають?», авторами більшості яких були Б.Д. Грінченко та С.О. Єфремов [14, с. 636]. Усі видання друкувалися у Львові, звідти поширювалися в українських губерніях. Революційні події 1905 р. дозволили організувати легальний друк у Російській імперії. Програма УДРП, що в 1906 р. побачила світ в

Одесі, мала серійний номер 17, тобто як мінімум 17 видань було здійснено до цього часу [15, т. 6, с. 60].

Один з лідерів ліберально-демократичного руху М.С. Грушевський протягом 1900-х рр. написав серію статей, присвячених українському питанню, і став одним з найвидатніших теоретиків цього руху [13, с. 112]. Його статті, що друкувалися в періодичних виданнях, згодом видавці радо випускали окремими збірниками. Так, у 1906 р. у Києві С.В. Кульженком було видано збірник «З біжучої хвилі: Статті й замітки на теми дня». Але й громадськість Російської імперії цікавилася так званим «українським питанням». Для її інформування, наприклад, петербурзьке видавництво «Общественная польза» замовило російськомовний збірник статей М.С. Грушевського «Освобождение России и украинский вопрос» (СПб., 1907). Реакція суспільства була настільки бурхливою, що видавництво додатково випустило 7 статей із збірника окремими виданнями. З огляду на 8-копійочну вартість 15-сторінкової брошури «Национальный вопрос и автономия», можна зауважити, що видавці розраховували на більш-менш забезпечену публіку або на зацікавлену аудиторію, яка готова була заплатити такі гроші за невеличке видання. Ще дві статті зі збірника було перекладено українською і друкувалися у Києві [16].

Під час революції 1905–1907 рр. пішов вгору культурно-освітній рух, що яскраво проявився у діяльності «Просвіти». Значна частина партійців ліберально-демократичного табору стали активними учасниками просвітнянського руху. Формально «Просвіти» були аполітичними, чим приваблювали багатьох національно свідомих громадян. Їх почали засновувати у 1905 р., і поступово вони охопили великі українські міста (Житомир, Кам'янець-Подільський, Катеринослав, Київ, Миколаїв, Одесу, Чернігів) та 30 сіл і містечок. Серед основних напрямків їхньої діяльності були видавнича та бібліотечна робота. До 1917 р. було надруковано понад 80 видань [17]. Видавнича комісія київської «Просвіти» підготувала навіть рекомендаційний покажчик «Каталог книжок для народного читання», що тричі друкувався упродовж 1908–1910 рр. У всіх великих містах було організовано бібліотеки та читальні, зроблено спроби налагодити бібліотечне обслуговування у філіях, а для бажаючих мати українську книгу забезпечено її поширення. Подільська «Просвіта» спробувала також налагодити відправку книг поштою, їхній продаж на ринкові, де намагалася конкурувати з офенями. Хоча у Харкові не вдалося організувати «Просвіту», проте тут діяло культурно-освітнє товариство ім. Г. Квітки-Основ'яненка, яке спільно з 3-м харківським товариством взаємного кредиту в 1912 р. створило Українську книгарню. Завдяки просвітнянським закладам друковане слово активно ширилося українськими теренами. У результаті помітним стало зростання попиту на нього. Зі спадом політичної боротьби «Просвіти» залишилися легальним завуальованим способом масового національно-політичного руху, в якому намагалися використовувати всі можливості книжкової комунікації.

Кооперативний рух також опинився у центрі уваги ліберально-демократичного руху, причому його масовий характер (українські кооперативи складали третину кооперативів у Російській імперії) відкривав нові можливості перед свідомою громадськістю, яка спробувала використати кооперативні товариства для видання та поширення книг. Зокрема, уже у 1909 р. на Першому з'їзді представників подільських товариських крамниць було прийнято рішення про продаж у товариських крамницях українських книжок, які з 10%-ною знижкою надавала Кам'янець-Подільська «Просвіта» [18]. Згодом Всеросійський кооперативний з'їзд, що відбувся у Києві в 1913 р., запропонував кооперацію як одну з основних форм організації книговидавання та книгопоширення у країні. Так народжувався один з основних радянських способів організації книжкової торгівлі.

У роки реакції ліберально-демократичний табір не зазнав такого розгрому, як соціалістичний. Він продовжував діяти, переорієнтувавшись на культурницький рух та легальні форми роботи. Йому вдалося використовувати всі можливості книжкової комунікації, хоча й не повною мірою. Результатом його діяльності скоріше стало пробудження національної свідомості, а не прищеплення ліберальних поглядів.

На відміну від ліберального, соціалістичний рух на початок ХХ ст. був чітко окресленим, характеризувався власними, тільки йому притаманними рисами та особливостями і мав багаторічну традицію використання книжкової продукції у гуртковій роботі народників та соціал-демократів.

Нелегальний статус соціалістичних партій у Російській імперії відразу орієнтував українські партії (РУП, УСДРП, УПСР) на закордонну видавничу діяльність. У перші роки існування

РУП багато друкувала у Львові. Серед авторів оригінальних творів був М.І. Міхновський, Д.В. Антонович, М.В. Порш, В.В. Дорошенко, С.В. Петлюра та ін. Активно перекладалися українською мовою популярні праці західноєвропейських соціалістів П. Лафарга, Ф. Лассаля, В. Лібкнехта, К. Каутського [19, с. 12–14]. Конкуренція з потужними російськими соціалістичними партіями заважала українським соціалістам просувати свої ідеї у широкі маси, тому відмінною ознакою їхньої пропагандистсько-агітаційної роботи стала орієнтація на українське селянство.

З реорганізацією РУП та появою УСДРП боротьба набула чіткіших форм. Під час революційних подій 1905–1907 рр. українські соціал-демократи зуміли, наприклад, організувати 5 друкарень, які видали 8 назв брошур і понад мільйон прокламацій [20, с. 13]. Їхній статус не дозволяв організувати легальне поширення та використання літератури, а нелегальні форми не могли дати високої віддачі. Відповідно використання книжкової комунікації соціалістами не було результативним.

З посиленням реакції частина прибічників соціалістів відмовилася від практичної партійної діяльності, перейшла до лібералів і занурилася разом з ними в національно-культурницьку діяльність. Ті українські соціал-демократи, які залишилися вірними своїм ідеям, знову перевели всю видавничу діяльність за кордон і зосередилися на теоретичних питаннях.

Українські націоналісти спробували оформитися в УНП (1902), однак вона так і не почала функціонувати як партія – скоріше як гурток однодумців [13, с. 98]. Вони намагалися налагодити книговидавничу діяльність, випустивши друком 3 брошури за кордоном. Консервативний напрям в українській політичній думці був представлений особою В.К. Липинського, брошури якого польською мовою також друкувалися за кордоном і не знаходили свого широкого читача на українських теренах.

Переслідування українського друкованого слова, відсутність поважних наукових інституцій, злидений рівень письменності цілої нації – все це уповільнювало поширення книжкової комунікації в українських губерніях початку ХХ ст. Складності розвитку вітчизняних партій, які тільки формували свій електорат і будили національну свідомість, заважали використанню всіх можливостей книжкової комунікації. Активізацію її застосування у політичній боротьбі стримувало чимало інших факторів: відсутність широкого інтелектуально-культурного середовища, державний тиск, конкуренція з боку російських партій, нелегальний або напівнелегальний статус партій. Порівняна слабкість використання книжкової комунікації консервувала відповідний рівень осмислення проблем, які поставали перед політичним рухом, рівень його національно-політичних та соціально-політичних вимог. Найоптимальнішу працю продемонстрували українські ліберали та очолюваний ними національно-культурний рух. Вони задіяли не тільки нелегальні, а й всі легальні можливості книжкової комунікації.

Головним результатом її використання українськими політичними партіями стало скоріше пробудження національної свідомості українців, ніж поширення політичних ідей. Таким чином формувалася громадська думка, яка згодом вплинула на розвиток українському революційного руху.

Крім безпосередніх наслідків – поширення ідей, політична полеміка стимулювала інтерес широких мас до читання як способу отримання інформації. І тому видавничу діяльність партій можна ще оцінювати й як стимулюючий фактор загальної модернізації суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Колесник В.Ф. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ століття / В.Ф. Колесник, Л.П. Могильний ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 243 с.
2. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія : витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття–1939 рік) / В.В. Стрілець ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2002. – 361 с.
3. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) / С.П. Донченко. – Дніпродзержинськ, 2004. – 379 с.
4. Висоцький О.Ю. Українські національні партії початку ХХ століття : соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні) / О.Ю. Висоцький. – Д., 2001. – 160 с.
5. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії : Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К. : Плеяди, 2002. – 552 с.
6. Шаповал А.І. Громадсько-політична та наукова діяльність Дмитра Антоновича : автореф. дис. ... канд. іст. Наук : 07.00.01 / Шаповал А.І. ; Черніг. нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2010. – 20 с.

7. Демченко Е.П. Издание марксистской книги на Украине до Великого Октября / Е.П. Демченко. – К. : Наук. думка, 1987. – 162 с.
8. Маркова В.А. Книжкова комунікація : теорія, історія, перспективи розвитку : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / В.А. Маркова ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2011. – 36 с.
9. Павко А.І. Політичні партії й організації у Східній Галичині та Наддніпрянщині наприкінці XIX – на початку XX ст. : повчальний досвід історії / А.І. Павко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. наук. пр. – К., 2002. – № 5. – С. 93–99.
10. Лисенко О.В. Роль преси у формуванні української національної ідеї / О.В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – С. 226–227.
11. Непериодические издания русских либеральных и консервативных партий начала XX века : библиогр. указ. / Сост. А.В. Шевцов ; РНБ. – СПб., 2002. – 416 с.
12. Шевцов А.В. Издательская деятельность кадетской партии (1905 – сер. 1918 гг.) : автореф. дис. канд. филолог. наук : 05.25.04 / А.В. Шевцов ; СПбГИК. – СПб., 1993. – 19 с.
13. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. : соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 170 с.
14. Чмырь С. [Про украинские партии] / С. Чмырь // Политические партии России, конец XIX – первая треть XX в. : энциклопедия. – М., 1996. – С. 634–647.
15. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії : в 9 т. / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, НАН України. – Л., 1995–2005.
16. Гирич І. Коментарі / І. Гирич // Твори : в 50 т. / М.С. Грушевський. – Л., 2002. – Т. 1. – С. 559–561.
17. Видання «Просвіт» Наддніпрянської України (1906–1922) : бібліогр. покажч. / Нац. парламент. б-ка України ; С. Л. Зворський (уклад.). – К. : Глобус, 1999. – 134 с.
18. З'їзд представників подільських товариських крамниць // Світова зірниця. – 1909. – № 32. – 23 серп.
19. Доклад Центрального комітету Революційної Української Партії Міжнародному Соціалістичному конгресові в Амстердамі. – Л., 1904. – 16 с.
20. Доклад Української Соціал-Демократичної Робітничої партії Росії Міжнародному Соціалістичному конгресові в Штутгарті. – Л., 1907. – 16 с.

Кароева Т.Р. КНИЖНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НАЧАЛА XX ВЕКА

Освещена деятельность украинских политических партий начала XX в. в книжном деле, которое охватывает книгоиздание, книгораспространение и книгоиспользование (библиотечную практику) общественно-политической литературы. Подчеркнуто, что результатом этой деятельности стало скорее пробуждение национального сознания украинцев, чем распространение политических идей.

Ключевые слова: книжная коммуникация, украинские политические партии, книгоиздание, книжная торговля, библиотека, либерализм, социализм, консерватизм.

Karoyeva T.R. BOOK-MEDIATED COMMUNICATION ACTIVITIES OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES IN THE EARLY XX CENTURY

Activities of Ukrainian political parties of the early XX century undertaken in the printed matter domain are elucidated in the paper. The activities encompassed socio-political literature publishing, distribution and enjoyment (library practice). It is emphasized that those activities resulted rather in awakening of Ukrainians' national consciousness than in dissemination of political ideas.

Keywords: book-mediated communication, Ukrainian political parties, book publishing, book trade, library, liberalism, socialism, conservatism.

УДК 94 (477.43/44)

О.С. Дмитришена

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Публікація містить дані про особливості форм та методів діяльності політичних партій та їхні програмні документи; подається характеристика найактивніших партійних осередків та їх лідерів.

Ключові слова: партія, політична організація, есери, лідер, програмні документи.